

PHÁT TRIỂN VÀ SỰ THĂNG HOA CÁC GIÁ TRỊ CON NGƯỜI

TRẦN TRUNG PHƯỢNG

“Sự lầm lẫn giữa mục đích và phương tiện là một trong những sai lầm lớn nhất của thời đại chúng ta”

P.SZTOMPKA

Trong số các vấn đề triết học về phát triển, vấn đề “mối tương quan giữa con người và phát triển” chiếm một vị trí trung tâm trong suy tư của các nhà khoa học xã hội hiện đại, nhất là các nhà xã hội học (1). Đối với những người này, các ý niệm như “tiến bộ”, “phát triển”, một thời đã từng được phổ biến và chấp nhận rộng rãi như những mục tiêu cần phải đạt tới một cách vô điều kiện, thì nay, đứng trước những kinh nghiệm bi thảm đã xảy ra trong nửa sau thế kỷ 20, chúng đã được suy tư lại trên những nền tảng nhận thức mới. Sau nhiều thập kỷ xây dựng và ứng dụng các mô hình phát triển khác nhau với nhiều thành công và cũng không ít thất bại, con người chợt nhận ra rằng phát triển là một từ có ý nghĩa hàm hồ nhất, và trong sự vận động có tính chất tự nhiên của lịch sử, con người có khả năng chủ động tạo ra quá trình phát triển theo đúng như ý muốn của mình nhưng lại không đủ năng lực và trình độ để có thể hiểu được một cách thật chính xác, đầy đủ quá trình phát triển ấy sẽ đưa con người đi đến đâu hoặc sẽ tác động vào chính bản thân con người, môi trường, văn hóa, lịch sử theo chiều hướng nào. Điều đó cũng giống như một đứa trẻ có khả năng bật lửa một chiếc que diêm ở trong một căn phòng chứa đựng nhiều chất dễ cháy nhưng lại chưa hiểu hết được những khả năng có thể xảy ra từ hành vi đốt lửa của mình.

Với tư cách là chủ thể của lịch sử, con người, cùng những cơ chế, bộ máy do chính con người tạo ra, là tác nhân tạo ra quá trình phát triển, và mặt khác, chính quá trình phát triển này lại tạo ra con người theo cách thức và điều kiện mà quá trình này có thể cung cấp được. Nói cách khác, *nhân phát triển* được

gieo như thế nào thì *quả phát triển* sẽ được gặt hái như thế đó. Như vậy, vấn đề đặt ra là phải gieo loại nhân phát triển nào để có thể gặt hái được những thành quả phát triển tốt nhất, bởi vì, như lịch sử phát triển của các quốc gia trong mấy thập niên gần đây đã chứng minh, không phải bất cứ một hoạt động và thành quả phát triển nào cũng đều có ý nghĩa tích cực đối với con người, trái lại, trong không ít trường hợp, ở nước này hoặc nước kia, phát triển có thể làm gia tăng thêm số lượng của cải vật chất, nâng cao được mức sống cho một bộ phận dân chúng nhưng lại có ý nghĩa tiêu cực đối với những giá trị xã hội và tinh thần khác, kể cả những giá trị môi trường. Sự băng hoại các giá trị con người (bao gồm một loạt các giá trị cá nhân, gia đình, và cộng đồng) trong quá trình phát triển là một điều đã trở thành phổ biến. Nếu trong các thập niên trước, kỹ thuật hóa các quá trình phát triển là một vấn đề được đặt ra lên ưu tiên hàng đầu thì nay, *nhân bản hóa quá trình phát triển* phải được xem là một nhiệm vụ trung tâm của bất kỳ một chiến lược hoặc chính sách phát triển nào.

Đặt lại vấn đề mục đích của phát triển

Mục đích thật sự của phát triển là gì? Tất nhiên, mục đích và ý nghĩa đầu tiên của bất kỳ một chính sách phát triển nào là tạo ra những điều kiện vật chất cần thiết để con người có thể bước ra khỏi “ngực tối của sự nghèo khổ”, tự cải thiện và nâng cao mức sống của mình. Ngay cả ở mục tiêu thứ nhất này, việc thực hiện cũng không phải là dễ dàng và luôn luôn thành công. Phát triển những giá trị vật chất phải được xem là mục tiêu cơ bản để từ đó có thể vươn tới những mục tiêu khác có tính phi vật chất. Dù quan trọng cách mấy, những giá trị vật chất cũng không thể được xem là cứu cánh của con người mà chỉ nên xem đó là một phương tiện quan trọng để

thực hiện và thăng hoa các giá trị của con người, nhất là những giá trị phi vật chất.

Tự bản thân mình, con người là một thực thể tổng hợp các giá trị khác nhau, từ những giá trị sinh học-vật chất cho đến những giá trị xã hội chính trị, văn hóa và tinh thần. Bản thân con người là một giá trị cao nhất của thế giới và sự nhận thức này chỉ có thể trở thành hiện thực một khi con người và những giá trị của nó được tôn trọng thật sự trong một môi trường giàu có các ý nghĩa nhân văn. Ở đây, điều quan

quan. Mục đích thứ ba liên quan đến những giá trị nội tại của con người, những giá trị làm cho con người thực sự trở nên người hơn, nhân bản hơn trong một thế giới không có sự đối kháng hoặc triệt tiêu lẫn nhau giữa con người với thiên nhiên. Ba mục đích này không thể tách rời nhau và việc thực hiện các mục tiêu trước phải được xem là phương tiện để thực hiện mục đích cuối cùng của phát triển là thăng hoa các giá trị con người trong một môi trường thực hiện được sự cân bằng, hài hòa giữa con người với thiên

lực từ phía bên trong của mỗi cá nhân. Xã hội và cộng đồng chỉ đem lại những điều kiện cần, chính cá nhân mới là người quyết định sau cùng họ có thực sự là "con người phát triển" hay không. Do vậy, nhân tố con người luôn đóng một vai trò chủ yếu và có tính chất quyết định trong bất kỳ một quá trình phát triển nào. Ở đây, trình độ và sự tiến bộ của một xã hội có thể được đo lường bởi các giá trị mà các cá nhân đóng góp cho một cộng đồng. Theo nhà xã hội Piotr Sztompka (1), chất lượng con người sẽ tùy

con người phát triển này có sự kết hợp hữu cơ và hài hòa lẫn nhau các giá trị vật chất, xã hội và tinh thần. Theo quan niệm của Umco, con người phát triển này không những thể hiện được bản chất, đặc trưng của nền văn hóa truyền thống mà còn có khả năng thông hiểu và bao dung đối với những nền văn hóa khác để từ đó có thể trở thành một chủ thể tích hợp đa văn hóa. Và đó cũng chính là mục đích cao nhất của quá trình phát triển và cũng là tiêu chuẩn để đánh giá quá trình đó thực sự có tính chất nhân bản và văn hóa hay không.

VIỆT
KINH
HOẠT
TOÀN

trọng không phải là những gì mà quá trình phát triển có thể đem lại cho xã hội mà điều quan trọng là những thứ ấy có ý nghĩa như thế nào về mặt xã hội nhân văn cũng như có tác dụng như thế nào trong việc thăng hoa các giá trị cao quý của con người.

Nhìn một cách tổng thể, một quá trình phát triển phải bao gồm đầy đủ ba mục đích: với mục đích thứ nhất, các giá trị vật chất được đưa lên ưu tiên hàng đầu và trong các giá trị vật chất này, giá trị kinh tế được xem là chủ yếu. Mục đích thứ hai có tính chất trung gian, bao gồm các giá trị xã hội, chính trị, văn hóa và những định chế có liên

niên.

Phát triển con người và con người phát triển.

Như vậy, nhân bản hóa quá trình phát triển thực chất là để phát triển ngay chính chủ thể của quá trình này, đó là con người. Các khái niệm quen thuộc như *phát triển kinh tế*, *phát triển xã hội* sẽ trở nên vô nghĩa nếu nó không đi liền với việc phát triển con người, một sự phát triển có tính chất toàn diện, không bị giới hạn vào bất cứ một khía cạnh đặc thù nào. Kinh tế phát triển, xã hội tiến bộ là những điều kiện cần và hết sức quan trọng để phát triển con người một cách toàn diện, và sự phát triển này chỉ có thể thực hiện được bằng sự nỗ

thuộc vào năm yếu tố sau đây: phẩm chất của các cá nhân tham gia vào quá trình phát triển, đặc trưng của các cấu trúc xã hội, hoàn cảnh đặc thù của môi trường thiên nhiên, tính cách của truyền thống lịch sử, và hình ảnh về tương lai mà các cá nhân và cộng đồng hướng về. Sự đối lập giữa một bên là các xã hội năng động, tiến bộ và một bên là các xã hội thụ động, trì trệ chính là sự đối lập giữa hai loại chất lượng con người khác nhau.

Con người phát triển không phải là một khái niệm tĩnh tại, phiến diện, mà đó là kết quả tổng hợp của cả một quá trình phát triển con người một cách toàn diện và lâu dài. Trong

Như vậy, hiểu đúng thực chất của vấn đề, ý nghĩa thực sự của phát triển không phải ở chỗ làm cho con người trở nên giàu có hơn (mặc dù điều này luôn có tầm quan trọng của nó) mà chính là làm cho con người trở nên có giá trị hơn, nhân bản hơn. Có thể nói rằng bao lâu *vấn đề con người* không được chú ý đúng mức hoặc không được đặt vào trung tâm của các chính sách phát triển thì quá trình phát triển còn có nguy cơ bị tha hóa, lệch lạc. Mệnh lệnh của thời đại hiện nay là phải nhân bản hóa quá trình phát triển■

(1) *Rethinking Progress* (P.C Alexander và P.Sztompka), 1990